

Nárok na vrácení – samostatná právní kategorie?

Robert Magnus*

Abstrakt: Termín „clawback right“ představuje určitou kategorii práv, která umožňují následně zneplatnit určitou transakci a nárokovat majetkové hodnoty, které byly takovou transakcí investovány. Práva tohoto druhu existují v insolvenčním právu, rodinném právu a dědickém právu. Tato práva představují svébytnou kategorii, která musí být odlišována od jiných pojmů a právních institutů, jako například bezdůvodného obohacení nebo od věcných práv.

Klíčová slova: nároky na vrácení, zvláštní kategorie, nárok na vrácení majetku, zneplatnění transakce

Úvod

Většina právních řádů uznává nároky,¹ prostřednictvím kterých mohou určité osoby zneplatnit (*rückgängig machen*) nakládání s právy jejich majitelem ve prospěch třetích osob a takto převedené předměty dodatečně požadovat nazpět. Z hlediska právní dogmatiky se nároky tohoto druhu odlišují výrazným způsobem od všech ostatních nároků, jakými jsou nároky z práva smluvního, deliktního, práva bezdůvodného obohacení či nároky na výživné či dědické nároky. Tento příspěvek, jenž vychází z německého práva, se pokusí ozřejmit typické charakteristické rysy těchto práv, které nazývám nárokem na vrácení (*Rückholanspruch*), abych pak mohl vyzdvihnout jejich výhody, jichž lze dosáhnout širokým přizpůsobením rozdílných základů těchto nároků. Měl by být i podnětem k diskusi k vymezení srovnatelných jevů v českém právu, a tak k určení možné paralely či rozdílnosti.

1. Typické situace a jevové formy nároku na vrácení

I když je budoucnost neznámá, lze určité události předvídat, a dokonce plánovat. Pohled do budoucna není vždy potěšující. Ohlašují-li se v dobách krizí zásadní změny, je zřejmé, že je třeba připravit se na ně již v současnosti.

Nežádoucí může být budoucí vývoj již tím, že dosud neomezené panství nad vlastním majetkem končí a značné části majetku přecházejí na osoby, které již jsou majiteli poněkud méně příjemné, mnohdy až naprosto nepříjemné. V takových situacích není nic vzdálenějšího než představa, že vlastník připadne na myšlenku, využít ještě své existující dispoziční možnosti k rozdělení existujícího majetku ve prospěch osob, na nichž mu záleží. V praxi lze takovéto způsoby chování konstatovat ve velmi rozdílných právních souvislostech.

Majetkové převody lze často pozorovat před insolvencí. Na jedné straně mohou sloužit k upřednostňování určitých vlastníků vůči jiným, na druhé straně mohou směřovat

* PD Dr. Robert Magnus, Institut für ausländisches und internationales Privat- und Wirtschaftsrecht, Universität Heidelberg. E-mail: magnus@ipr.uni-heidelberg.de. Jde o upravený, rozšířený text přednášky, kterou soukromý docent univerzity Heidelberg Robert Magnus přednesl na Fóru centra právní komparatistiky PF UK dne 12. října 2017. Těžištěm studie je německé soukromé právo. Přeložil prof. JUDr. Luboš Tichý, za přispění JUDr. Kateřiny Džbáňkové.

¹ Blíže viz MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, s. 4 an.

k odejmutí přístupu věřitele převodem majetkových hodnot na třetí osoby.² Téměř ve všech právních řádech byly proto vyvinuty mechanismy, jež mají umožnit insolvenčnímu správci, potažmo jednotlivým věřitelům, zneplatnit určité dispozice dlužníka po zahájení insolvenčního řízení. Tyto mechanismy jsou často velmi rozličné.³ Srovnatelná situace nastává, jestliže dlužník převádí svůj majetek s ohledem na budoucí exekuční řízení, aby tak zmařil nároky věřitele. Mechanismy regresního charakteru, jejichž základ lze vystopovat v římskoprávní *actio pauliana*, jsou známy ve všech právních řádech.⁴

K majetkovým převodům dochází i před rozvodovým řízením. Existence a rozsah, respektive výše majetkových nároků na vypořádání jednoho z manželů vůči druhému, závisí podstatným způsobem na konkrétních majetkových poměrech v okamžiku podání návrhu na rozvod manželství.⁵ Existuje tedy podnět pro toho z manželů, který bude povinen k vyrovnání (uspokojení nároků druhé strany), změnit příslušné majetkové poměry ke svému prospěchu tím, že převede podstatnou část svého majetku na třetí osobu. I v těchto situacích proto mnohé právní řády předvídají možnost, aby dotčený manžel mohl zneplatnit určité majetkové převody provedené druhým manželem.

Konečně může být i plánování dědických práv podnětem k majetkovým převodům. Jelikož téměř každý právní řád zná právo povinného dílu nebo alespoň obdobný právní institut,⁶ existuje protiklad mezi v zásadě neomezenými dispozičními možnostmi *inter vivos* a podstatně omezenými možnostmi s ohledem na testovací svobodu.⁷ Tento rozpor může využít zůstavitel, převede-li ještě za svého života podstatné části svého majetku na třetí osoby, a tak je vyjme z pozůstalosti. Právo povinného dílu jakožto právní institut by bylo k ničemu, bylo-li by možné jednat tak, že zůstavitel by ještě na své smrtelné posteli převedl svůj celý majetek jedné nebo více osobám podle své volby. Na tomto pozadí jsou právo povinného dílu a obdobné právní instituty zařazeny do režimu, který dává nepominutelným dědicům možnost zneplatnit určité dispozice zůstavitele.⁸ Srovnatelná situace existuje tehdy, jestliže zůstavitel slíbil svoji pozůstalost na základě dědické smlouvy smluvnímu dědici, zůstavitel pak svého rozhodnutí lituje a veškerý majetek nebo alespoň podstatnou část z něho převede na třetí osobu. I zde předvídají právní řády úpravu, která opravňuje smluvní dědice k zneplatnění určitých jednání zůstavitele.⁹

2. Zvláštnosti jednotlivých typových případů

Popsaná situace se vyznačuje některými charakteristickými vlastnostmi: účastníky těchto transakcí jsou vždy tři osoby, totiž 1) osoba disponující právy (zůstavitel, manžel nebo dlužník), 2) osoba, jež je v důsledku dispozice znevýhodněná: věřitel, manžel, nepominutelný dědic či smluvní dědic a konečně 3) příjemce majetku, který je případně s dlužníkem

² Srov. k tomu THOLE, Ch. Die tatbestandlichen Wertungen der Gläubigeranfechtung. *Zeitschrift für Zivilprozess*. 2008, Vol. 121, No. 1, s. 67, 70 an.

³ Srov. např. § 129 an. německého insolvenčního řádu (InsO).

⁴ Srov. např. VAQUER, A. In: SCHULZE, R. (ed.). *New Features in Contract Law*. München: Sellier, 2007, s. 421, WÜRDINGER, M. *Insolvenzanfechtung im bargeldlosen Zahlungsverkehr*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012, s. 2 an.

⁵ Srov. § 1384 německého občanského zákoníku (BGB).

⁶ Viz k tomu též přehled podaný Pfundsteinem, PFUNDSTEIN, T. *Pflichtteil und Ordre Public*. C. H. Beck, 2010, s. 11 an. Ochranu příbuzných osob ve smyslu povinného dílu neznají pouze právní řády Thajska a Mongolska.

⁷ Viz k tomu velmi podrobný rozbor KROPPEMBERG, I. *Privatautonomie von Todes wegen*. Mohr Siebeck, 2008, s. 13 an.

⁸ V Německu jde např. o § 2329 BGB, ve Francii pak o čl. 918 an. *Code civil*, v Anglii pak ustanovení 10–12 zákona o dědictví (*Inheritance Act*).

⁹ V Německu jde o § 2287 BGB, ve Francii pak o čl. 1083 *Code civil*.

spolčen a který může být s ohledem na účel dispozice naprosto neinformovaný. Procesními stranami jsou zpravidla dotčený věřitel v postavení žalobce a příjemce majetku jako žalovaný. Mezi oběma těmito osobami neexistuje v zásadě žádný právní vztah. Jejich kontakt vzniká výlučně zprostředkovaně, tedy prostřednictvím dlužníka, k němuž jsou oba v poměru velmi rozdílného právního vztahu.¹⁰

Pro vztah mezi žalobcem a osobou, která činí dispozice (žalovaným), je charakteristické, že žalobce má oprávněnou šanci podílet se na majetku této osoby.¹¹ Shodně předpokládají různé právní řády takovéto legitimní očekávání u manžela, který může mít po rozvodu nárok na vyrovnání, či u nepominutelného dědice a smluvního dědice, jenž by se po smrti zůstavitele měl podílet na pozůstalosti, nebo u věřitelů, kteří by měli být oprávněni v insolvenčním nebo exekučním řízení s ohledem na zbylý majetek dlužníka.¹² Konkrétní rozsah (míra) účasti, respektive její konkrétní hodnota, se stane zřejmou teprve po vzniku rozhodující události, kterou je rozvod manželství, smrt nebo exekuce či insolvence.

Vztah mezi osobou činící dispozice a příjemcem této dispozice spočívá naproti tomu na zcela odlišných právních důvodech, často na darování, jinak na úplatném právním jednání.

Z této kombinace vztahů plynou mnohé zvláštní a obtížné problémy: do jaké míry je nárok vůči třetí osobě subsidiární vůči nárokům, které přísluší věřiteli přímo vůči dlužníku, a za jakých okolností může být případně takováto subsidiarita prolomena? Má věřitel nároky na vrácení také ještě vůči osobám, které ze své strany nabyly předmět dispozice od původního příjemce? Jak je tomu tehdy, uskutečnil-li dlužník řadu dispozic vůči odlišným příjemcům? Je povinností věřitele dodržet určité pořadí a existují nároky na vrácení příjemců navzájem, jestliže se věřitel se svým nárokem obrací pouze vůči jednomu? To může být velmi složité v případech s cizím prvkem: který právní vztah je rozhodující pro navázání v oblasti mezinárodního práva soukromého a procesního; je třeba navazovat na vztah mezi věřitelem a dlužníkem anebo mezi dlužníkem a třetí osobou?

Další typická zvláštnost spočívá v tom, že jednání dlužníka (původního majitele) v okamžiku, kdy bylo uskutečněno, bylo zcela platné a účinné.¹³ Způsobilsto tohoto jednání k napadení (*Angreifbarkeit*), tedy jeho napadnutelnost, plyne teprve z později nastalé události (smrt, rozvod, exekuce, insolvence), jejíž konkrétní rysy nebyly v okamžiku jednání předvídatelné. Klade se proto otázka, jak ohledně působení tohoto jednání do budoucna, tak jeho zpětných účinků: do jaké míry zpětně lze napadnout jednání po vzniku rozhodující události? Existuje nějaký maximální časový limit anebo se jedná o flexibilnější měřítko, jako např. ve formě roční (postupné) redukce nároku?¹⁴ Kdy lze konstatovat, že jednání v tomto smyslu bylo uskutečněno a lze tedy považovat právní jednání za ukončené? Může pozdější oprávněný provést ještě před rozhodující událostí určitá bezpečnostní opatření? Přísluší mu již chráněné a přenositelné právní postavení? Je možné vzdát se předem později vzniklého nároku, a pokud ano, za jakých předpokladů?

S tím je úzce spojena zvláštní potřeba ochrany adresáta dispozičního jednání. Nebyla-li pro něj napadnutelnost převodu majetku vůbec předvídatelná a poskytl-li sám hodnotné protiplnění anebo investici do nabytého majetku, může úplné vypořádání, které se usku-

¹⁰ K tomu viz též MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 4 an.

¹¹ Ibidem, s. 23 an.

¹² Viz podrobně k tomu MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 41 an.

¹³ Tím se tento nárok odlišuje např. od nároku z bezdůvodného obohacení, který může existovat i ve vztazích mezi třemi osobami.

¹⁴ Tak např. v § 2325 odst. 3 BGB.

teční možná teprve desítky let po provedení napadeného majetkového převodu, znamenat značnou tvrdost. Zde je proto třeba hledat přiměřené vyrovnaní protichůdných zájmů. V mezinárodním právním styku k tomu přistupuje ještě další obtíž, že totiž dispozice nemusela být podle právního řádu platného v době jejího provedení napadnutelná, ale že teprve tzv. změna statutu¹⁵ přesto zakládá nároky na vrácení.

Na ochranu příjemce se nabízí celá řada právně technických možností a v jednotlivých právních řádech existují jejich různorodé kombinace. V rovině procesního práva může být příjemce chráněn mezinárodní příslušností, která je pro něj výhodná. Před nevýhodnou změnou rozhodného právního řádu nabízí čl. 16 insolvenčního evropského nařízení¹⁶ jako ochranu kumulativní navázání. Avšak i v rovině hmotného práva existují ochranné mechanismy. Jednak je zde možné omezit vrácení (restituci, vindikaci) stanovením pevných prekluzivních lhůt časově omezit.¹⁷ V kombinaci s tím, respektive alternativně k tomu lze požadovat, aby bylo vypořádání dispozice možné jen tehdy, nevěděla-li třetí osoba o úmyslu osoby, která činí nevýhodnou dispozici, anebo alespoň o tom neměla vědomost z důvodu hrubé nedbalosti.¹⁸ Vrácení lze vyloučit také vždy, poskytl-li příjemce hodnotné protiplnění anebo se může dovolat námitky ochuzení (*Entreichung*). Do jaké míry je třeba přihlížet k zájmu třetího, aniž by bylo třeba omezit práva osob, které byly dispozicí znevýhodněny, je jednou z ústředních otázek nároků na vrácení. Ve výsledku je proto třeba stále zjišťovat, která kombinace ochranných mechanismů uskutečňuje nejprůměřeněji vyrovnaní zájmů mezi znevýhodněným žalobcem a (dobrověrným) příjemcem plnění a zda a do jaké míry mohou vést zvláštnosti dotčených právních oblastí celkově nebo i v konkrétním případě k posunům při vážení zájmů.

Právní vztah mezi věřitelem a dlužníkem se vyznačuje typickou zvláštností: věřitel může požadovat vypořádání následků dispozic, jež se týkají předmětů dlužníkovu majetku, ke kterým nemá věřitel žádné konkrétní oprávnění. V rodinném právu a v právu dědicím závisí konkrétní obsah nároku věřitele navíc na celkovém stavu dlužníkovu majetku a též na existenci jiných účastníků (dědiců a oprávněných k výživnému) v pozdější době. Oprávnění věřitele je proto v okamžiku, kdy se uskutečňuje později napadená dispozice, ještě vysoce nekonkrétní a proměnlivé.

U předpokladů nároků spočívá ve všech situacích společný základní problém v tom, že napadnutelné znevýhodňující dispozice musí být odlišovány od nezávadných právních jednání běžného života dlužníka. I zde existuje více možností: jeden přístup spočívá v tom, že by dlužníku měla být již od počátku zakázána určitá jednání nebo by měl být zbaven dispozičního oprávnění ohledně části svého majetku. Nevýhoda takového přístupu spočívá v tom, že jednak musí být tyto skutkové podstaty přesně vymezeny, a je třeba se obávat i tendencí k obcházení zákona, jednak je s tím spojeno velmi silné omezení osobní svobody. V závislosti na tom, jak konkrétní a jistý je vznik budoucí události v okamžiku dispozice, by takový silný předběžný zákrok byl často považován za nepřiměřený. Zákonodárce ve většině evropských států se proto rozhodl spíše než pro předběžný zákrok pro zpětné působení.¹⁹ Tato okolnost však nemění nic na tom, že i zde je třeba objasnit, která právní jednání jsou dodatečně napadnutelná a která jsou kryta obecnou dispoziční

¹⁵ Jde o aplikaci např. na základě přeložení obvyklého pobytu do zahraničí. Aplikován je však jiný právní řád.

¹⁶ Viz SCHMIDT, U. In: MANKOWSKI, P. – MÜLLER, M. – SCHMIDT, J. *Europäische Insolvenzverordnung 2015*. C. H. Beck, 2016. Komentář k čl. 16 unijního evropského insolvenčního nařízení, marg. č. 2.

¹⁷ MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 430 an.

¹⁸ Ibidem, s. 426 an.

¹⁹ Ibidem, s. 14 an.

svobodou dlužníka, a to i po vzniku určitých událostí. Prostor dovolených řešení je mimořádný.²⁰

Obecně jsou možné čtyři modely. Zprv je myslitelná skutková podstata, kterou lze určit čistě objektivním způsobem a která zahrne výlučně bezúplatný převod majetku dlužníka.²¹ Jiné řešení by představovalo čistě subjektivně určitelnou skutkovou podstatu, která vyžaduje výlučně důkaz úmyslu znevýhodnění dlužníka.²² Jelikož však takový důkaz lze provést velmi obtížně, bylo by zapotřebí vypomáhat chráněným osobám podle okolností i domněnkami a režimem zjednodušeného dokazování. Úlevy v dokazování by se mohly týkat buď způsobu dispozice, okamžiku dispozice, anebo též vztahu zvýhodněné osoby k dlužníku. Možná je i kombinace více domněnek. Jiným modelem by mohlo být připsání nároku na vrácení proti příjemci, a to jak v případě, kdy je naplněna objektivní skutková podstata, tak též tehdy, byl-li proveden subjektivní důkaz úmyslu znevýhodnění. Další pojetí by naproti tomu požadovalo splnění obou předpokladů před tím, než by bylo možné připustit nárok na vrácení.²³ Rozhodující význam má nakonec též otázka, do jaké míry je nutné, aby žalovaný věděl o úmyslu dlužníka nebo jednal sám s úmyslem znevýhodnit.

Na straně právních následků mají značný význam změny hodnoty převedeného předmětu, neboť mezi napadenou majetkovou dispozicí a uplatněním nároku může existovat značný časový odstup. Sporné je ovšem též, do jaké míry nárok primárně směřuje na vydání nabytého předmětu anebo zda od samého počátku směřuje na náhradu hodnoty.²⁴

Další problematiku představuje okolnost, že rozdílné nároky se mohou vyskytovat ve vzájemné konkurenci. Nesprávné vzájemné vyvažování těchto nároků a absence jednotného celkového konceptu jsou v těchto situacích zvlášť významné. Ještě složitější to je v případě skutkového základu s cizím prvkem, jestliže je takovéto vyvažování ztěžováno ještě celou řadou aspektů kolizněprávního řešení, respektive otázkami mezinárodního práva procesního.

3. Konkrétní příklad: předpoklady navrácení v německém dědickém právu

Německé právo zná dva rozdílné dědickoprávní navrácení: zprv ten, kterým jsou chráněni nepominutelní dědicové (§ 2329 BGB)²⁵ a dále druhý, který existuje ve prospěch smluvních dědiců (§ 2287 BGB). I když oba tyto případy sledují obdobné cíle a vykazují některé shodné rysy, existují navzdory tomu podstatné rozdíly.

V zásadě může být napadeno pouze darování. Nárok smluvního dědice však navíc předpokládá, jinak než je tomu u nároku dědice nepominutelného, že zůstavitel jednal s úmyslem jej poškodit.²⁶ Oproti původnímu úmyslu zákonodárce je ovšem podle německé judikatury takový poškozující úmysl předpokládán již tehdy, nemůže-li zůstavitel uplatnit

²⁰ Ibidem, s. 412 an.

²¹ Tak např. § 2329 BGB.

²² Jde tak např. o úmyslné napadení podle § 133 německého insolvenčního řádu.

²³ Tak např. § 2287 BGB.

²⁴ K tomu viz MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 444 an.

²⁵ Viz k tomu LANGE, O. Komentář k § 2329 BGB. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB*. C. H. Beck, marg. č. 1.

²⁶ K tomu MUSIELAK, H.-J. Komentář k § 2287 BGB. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB*. C. H. Beck, marg. č. 11 an.

„intenzivní vlastní zájem“ na darování.²⁷ Konkretizace pojmu „intenzivní vlastní zájem“ způsobuje v praxi závažné obtíže.²⁸

I v otázce, zda existuje prekluzivní lhůta, která začíná okamžikem převodu majetku, se oba nároky odlišují. Zatímco pro nárok smluvního dědice takové časové omezení kupodivu vůbec neexistuje, a proto mohou být napadena dokonce i darování, jež byla uskutečněna před mnoha desetiletími, platí pro nárok oprávněného z povinného dílu fixní lhůta deseti let jako maximální hranice.²⁹ Navíc pro nárok oprávněného z povinného dílu byla v roce 2010 zavedena úprava, podle které mohou být napadena veškerá darování, jež se uskutečnila v době kratší než před deseti lety. Každý rok se však tento nárok zkracuje o jednu desetinu.³⁰ Darování, které bylo uskutečněno např. před pěti lety, může proto být požadováno nazpět do jedné poloviny. Proč však má být ochrana obdarovaného z hlediska časového méně významná, jestliže jeho nárok je zkracován smluvním dědicem a nikoliv oprávněným z povinného dílu, není z hlediska hodnocení situace zcela jasné, neboť předpoklady skutkové podstaty (poškození úmysl!) jsou právě vůči smluvnímu dědici přísnější. Problematická je dále okolnost, že rodinněprávní nárok na vrácení (§ 1390) má zase jiné lhůty a předpoklady. Nutný je znevýhodňující úmysl, který však, jinak než je tomu v případě nároku na vrácení smluvních dědiců, není předpokládán, chybí-li intenzivní vlastní zájem zůstavitele na darování.³¹ Platí zde desetiletá lhůta bez roční redukce³² a podle okolností mohou být napadena i úplatná právní jednání.³³

Uzavřel-li tedy manžel se svojí manželkou dědickou smlouvu, je-li pak jeho celé jmění darováno jeho nové životní partnerce a zemře-li manžel za pět let, platí podle německého práva následující: jakožto smluvní dědička může poškozená manželka požadovat dar bez časového omezení, musí však prokázat úmysl zůstavitele ji poškodit, jenž je předpokládán v případě absence intenzivního zájmu. Jakožto osoba oprávněná z povinného dílu může manželka požadovat darování jen do 50 %, nemusí však prokazovat subjektivní předpoklady. Manželka, která je oprávněna k vyrovnání přírůstku, může požadovat vrácení darování až do 100 %, neuplynulo-li ještě 10 let; musí však prokázat poškození úmysl, který však není předpokládán, jestliže chybí intenzivní vlastní zájem. Podle okolností za to může požadovat vypořádání dalších úplatných právních úkonů.

Jde o věru podivný výsledek, který je proto mimo jiné velmi problematický, neboť se manželka po smrti svého manžela musí v zásadě rozhodnout mezi zánikem majetkového společenství buď z rodinněprávních, nebo dědickoprávních důvodů a nemůže oba nároky uplatnit současně.³⁴

4. Vymezení k paralelním jevům

Oprávnění k nárokům na vrácení neplyne ani ze smluvního vztahu, ani z věcněprávního oprávnění k převedeným předmětům. Vyplývá však ze specifického polovičatého posta-

²⁷ Srov. BGH *Neue Juristische Wochenschrift*. 1973, 240.

²⁸ K tomu MUSIELAK, H.-J. Komentář k § 2287 BGB. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB*. C. H. Beck, marg. č. 11 an.

²⁹ Viz k tomu LANGE, O. Komentář k § 2329 BGB. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB*. C. H. Beck, marg. č. 60 an.

³⁰ K tomu KOCH, J. Komentář k § 1375 BGB. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB*. C. H. Beck, marg. č. 47.

³¹ Staudinger/Thiele § 1390 BGB, marg. č. 7.

³² K tomu KOCH, J. Komentář k § 1390 BGB. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB*. C. H. Beck, marg. č. 11.

³³ *Ibidem*, marg. č. 20.

³⁴ MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 327 an.

vení k chráněné majetkové mase. Správně se jedná o mimosmluvní nároky, které jsou charakteristické výše popsány zvláštnostmi. Snad nejvýznamnější vlastnost nároků na vrácení spočívá v tom, že později napadená dispozice nebyla v okamžiku svého uskutečnění problematická nebo sporná, a to z žádného právního hlediska. Vlastník nakládal svým majetkem, který byl v jeho plné držbě, a byl tedy v jeho ničím právně neomezeném vlastnictví. Pozdější napadnutelnost plyne pouze z budoucího vývoje (smrt, rozvod manželství, exekuce, insolvence), který v okamžiku uskutečnění dispozice často nebyl ani předvídatelný.

Na rozdíl od nároků z bezdůvodného obohacení, jež se mohou vyskytovat též v situacích tří osob, neabsentuje právní důvod později napadené majetkové dispozice. Právní jednání mezi dlužníkem/zůstavitelem/manželem a žalovaným bylo v celém svém rozsahu platné a účinné a zakládá zásadně primární vztah plnění. Něco však z majetku žalobce uniklo a žalovaný to musel nabýt. Únik majetku se uskutečňuje z majetkové masy dlužníka/manžela/zůstavitele, nikoliv však z majetku žalobce. Žalobce ovšem nenabyl žádného jednoznačně definovatelného právního postavení s ohledem na dotčený majetek, jehož poškození by samo o sobě mohlo zakládat nárok na vyrovnání bezdůvodného obohacení. Jinak než v případě mnohých nároků z bezdůvodného obohacení ve vztahu tří osob zde nejde o vypořádání z důvodu bezdůvodného obohacení. V případě vrácení jedná (nakládá), jak jsme viděli, vlastník, který k tomu má neomezené oprávnění. Relevantní zájmy zúčastněných jsou proto rozdílné.

Od právního vztahu věrné ruky (*Treuhand*) se případy nároků na vrácení odlišují tím, že dlužník/manžel/zůstavitel byl při uskutečnění později napadeného jednání oprávněn k neomezené dispozici a v případě výkonu svého oprávnění nepodléhal žádnému, ani smluvnímu ani zákonnému, omezení. Nejedná jako správce (*Treuhänder*), nedisponuje cizím majetkem, nýbrž jedná jako vlastník a nakládá svým vlastním majetkem. Nakonec u nároků na vrácení nejde, jako tomu je ve vztahu věrné ruky, o odpovědnost správce ve vnitřním vztahu k beneficiantu (*Treugeber*), nýbrž o nárok vůči nezúčastněnému smluvnímu partneru správce (*Treuhänder*) a o vypořádání dispozic uskutečněných správcem (*Treuhänder*). Tak rozsáhlé právní následky neumožňují svěrenský právní vztah z věrné ruky, a to již z důvodu ochrany právního styku.

Právo obchodních společností (korporátní právo), kde by byl nárok na vrácení plně představitelný k udržení kapitálu obchodní společnosti, však takovýto nárok nezná. Zde existují poněkud vzdáleně příbuzné nároky pouze eventuální povinnosti pro doplnění kapitálu společníků nebo „průnikové“ nároky vůči jednomu společníku anebo ovládajícím společníkům, aby bylo možné zachovat majetek společnosti. Povinnosti k doplnění kapitálu jsou založeny na smluvních vazbách společníků a průnikové nároky na úzkém vztahu odpovědného ke společnosti a obvykle na zneužití formálního rozlišování (oddělení) společnosti a společníka. Tyto nároky mají tak odlišné předpoklady a jiné právní následky, že je s nároky na vrácení nelze srovnávat.

Vymezit je třeba nárok na vrácení též ve vztahu k věcněprávním nárokům, respektive postavením, zejména k nárokům na přírůstek majetku.

Dále je třeba odlišovat nároky na vrácení mezi společnými dlužníky. Od nich se naše nároky na vrácení odlišují tím, že nejsou založeny na zákonné cesi (*cessio legis*). Oprávněný má naproti tomu originální nárok vůči třetí osobě – příjemci z nevýhodné dispozice. Navíc neodpovídá osoba, jež činí dispozice, a třetí osoba vůči oprávněnému na stejné úrovni. Odpovědnost třetí osoby je v zásadě subsidiární.

5. Rozdílné možnosti úpravy a základní koncepty

5.1 Nárok na vrácení vůči zákazům dispozice

Nárok na vrácení se vyznačuje tím, že nejprve plně platná dispozice (právní jednání) může být po vzniku určité události neplatnou a bude muset být vypořádána. Předpoklady, za kterých je možné dodatečné vypořádání, by však mohly být uspořádány tak, a ve skutečnosti tak zčásti uspořádány jsou, že omezují již od samého počátku dispoziční oprávnění původního majitele. Takové řešení se nabízí zejména tehdy, je-li výskyt rozhodující události jistý, tak jako je smrt zůstavitele v dědickém právu. V právu insolvenčním nebo exekučním by byl takový přístup od samého počátku nepřiměřený. Zakázat např. veškerá darování, která neodpovídají poctivosti nebo neberou ohled na důstojnost, a to proto, že možná malá část osob, které jsou postiženy zákazem dispozice, jednoho dne padne do insolvence, nepředstavuje smysluplné řešení. Následky takového zákazu by výrazně překračovaly okruh osob, které jsou skutečně dotčeny.

V rodinném právu existuje naproti tomu v zásadě právo volby manželů mezi více majetkovými modely. Mohou si zvolit model, v němž se dispoziční svoboda manželů týká pouze majetkových poměrů každého z manželů (oddělený majetek). Manželé se podle mnoha právních řádů mohou rozhodnout pro takové řešení, které vede k velmi vysokému stupni zespolečenštění manželského majetku a předpokládají se dalekosáhlá omezení dispoziční volnosti (majetkové společenství). Jako určitá střední cesta platí, jako tomu je v Německu, že manželé během existujícího manželství požívají rozsáhlé dispoziční svobody, ovšem po rozvodu manželství jsou vystaveni nárokům na vyrovnání, které vycházejí z určitého stupně zespolečenštění majetku manželů (společenství přírůstků). Tyto nároky pak mohou být chráněny mechanismem vrácení. Nárok na vrácení umožňuje větší svobodu volby v majetkovém manželském právu a představuje střední cestu mezi silně omezujícím režimem majetkového společenství a úplným majetkovým rozdělením. Na tomto pozadí nemůže být restituční nárok nahrazen modelem, který stanoví dispoziční omezení, aniž by to vedlo ke ztrátě možností volby.

I v dědickém právu se ukazuje model vrácení zpravidla výhodnějším než model zákazu dispozic. Umožňuje jinak neprosaditelné časové omezení. Zásadně napadnutelné dispozice, které v okamžiku smrti byly uskutečněny ve vzdálené minulosti, mohou být osvobozeny od nároku na vrácení. Naproti tomu dispoziční omezení by mohla být aplikována jen při nakládání, tedy okamžitě a bez možnosti časového rozlišení. Navíc by nemohly na rozdíl od nároku na vrácení reflektovat možný budoucí majetkový vývoj. Zahrnuje-li dispozice v okamžiku, kdy byla uskutečněna, podstatnou část majetku zůstavitele, muselo by v tom být spatřováno porušení práv na povinný podíl, který má následek neplatnost takové dispozice. Budoucí majetkový vývoj však může vést k výsledku, že v okamžiku smrti existuje více než dostatečný majetek k uspokojení všech práv na povinný díl. V takovém případě lze reflektovat též eventuální odpadnutí existujících nepominutelných dědiců nebo přistoupení dalších oprávněných až do okamžiku smrti zůstavitele. Model vrácení navíc představuje velmi šetrící zásah do vlastnické svobody osoby, jež uskutečnila dispozici, protože uplatnění pozdějších nároků na vrácení oprávněným je volitelné. Není vůbec jisté, zda všechna jednání, jež lze napadnout nároky na vrácení, budou skutečně v pozdější době napadena. Zákaz dispozice by naproti tomu se svým působením *erga omnes* vyvolal přímou neplatnost zakázané dispozice. V dědickém právu jsou proto dispoziční zákazy jako např. v Německu sice předvídané, a to na ochranu

pozdějších dědiců, respektive dědiců po další dědické linii před dispozicemi předchozích dědiců, dědiců v první dědické linii; avšak v zásadě převládající model vrácení se naproti tomu používá např. v Německu, Francii a Anglii jak na ochranu nepominutelných dědiců, tak i na ochranu před smluvními dědici.

Velkou slabinou modelu vrácení je ovšem to, že v okamžiku, kdy se uskutečnila dispozice, lze jen obtížně předvídat, zda taková dispozice bude mít své opodstatnění i s ohledem na budoucí nároky na vrácení. Nejen ohledně velmi významných následků nároků na vrácení do budoucna – nároky na vrácení mohou být většinou uplatněny též proti obdarovaným osobám, které byly původně zvýhodněnými osobami – je s tím spojeno významné narušení právní jistoty a stabilita původně platných právních jednání je trvale ořesena. Toto narušení je značné zejména poté, co navíc existuje nejistota ohledně předpokladů, právních následků a konkurenčního vztahu různých nároků na vrácení navzájem. Vývoj jednotného konceptu, jasná základní pravidla a vymezení zde proto může představovat důležitý příspěvek k větší právní jistotě.

5.2 Právní systémy bez nároků na vrácení

Existují právní systémy, které se v některých oblastech práva vzdaly nároků na vrácení. Tak například skotské právo sice zná, ovšem jinak než právo anglické, povinný dědický díl, avšak žádnou možnost nároku na vrácení. Totéž platilo pro právo bývalé NDR. Nikoliv malé nebezpečí takového přístupu spočívá v tom, že práva znalý či dobře poučený zůstavitel může svůj povinný dědický díl kdykoliv, ještě také zcela bezprostředně před svojí smrtí, rozdělit mezi živé osoby. Právo na povinný díl tak fakticky platí jen ještě pro právně neinformovaného, nezajímavého a pasivního zůstavitele. Je ovšem pravdou, že se též v právních řádech, jež znají nárok na vrácení, etablovaly různé strategie k obejití povinného dílu; náklad spojený s těmito strategiemi není však nezanedbatelný a též jejich úspěch není v žádném případě jednoznačně zajištěn a je jen omezený. Je totiž kvalitativní rozdíl v tom, zda díly (části) majetku jsou převáděny prostřednictvím určitého majetkového triku nebo prostřednictvím obchodněprávní klauzule o odstupu s podstatnou plánovanou přípravou třetího, nebo zda zůstavitel může ještě během dne svého úmrtí rozdělit celý majetek prostřednictvím jednoduchých darů. Navíc je často nejisté, do jaké míry obstojí tyto strategie u soudu.

V insolvenčním právu existují možnosti odporovatelnosti více či méně vycházející z římskoprávní *actio pauliana*, a to prakticky ve všech evropských státech. Zajišťují, aby majetek dlužníka bezprostředně před insolvencí zůstal zachován a nebyl přesunut či převeden na třetí osoby. Bez takových ustanovení by bylo pro dlužníka jednoduché se takovými úkony (např. převodem celého majetku na manžela) vymanit z účinků (následků) insolvence.

V rodinném právu by se zase mohl manžel, který nahospodařil značný majetek, bez možnosti vrácení relativně jednoduše zbavit své povinnosti vyrovnání, a tím ve svém výsledku prosadit pro něho výhodnější model oddělení majetku, který manželé právě nezvolili a na který neorientovali svůj způsob života. Společenství přírůstků by tím podstatným způsobem ztratilo na své atraktivitě a nepředstavovalo by skutečnou alternativu.

Dohromady může být účelnost a nutnost úpravy nároku na vrácení sotva zpochybňována a právní řády, které se pokouší obstát bez ní, představují nepatrnou výjimku.

5.3 Zneužití dispozičního práva

Jiný pohled na věc by mohl spočívat v omezení každé právně existující dispoziční svobody určitou vnitřní výhradou zneužití. Tato výhrada by byla, jinak než je tomu v případě zákazu dispozice, jenž se týká určitého druhu právních jednání, zřetelně flexibilnější a mohla by lépe reflektovat konkrétní poměry. Navíc by byla aktivována teprve tehdy, až oběť (poškozený, zneužitý) uplatní vypořádání následků dispozice. Kdo a v jakém rozsahu by byl zneužitím dotčen, by se však ukázalo teprve po smrti zůstavitele, rozvodu manželství nebo insolvenci.

Ve skutečnosti jsou možnosti vrácení mnohonásobně ospravedlněny zneužívajícím jednáním osoby, jež činí dispozici. Je-li však dispoziční svoboda v rozhodném okamžiku neomezená, klade se otázka, v čem vlastně má zneužití spočívat. O zneužití jde v každém případě tehdy, jestliže osoba činící dispozici sleduje svým jednáním primárně účel spočívající v poškození právního postavení třetích osob (věřitelé, manželé, osobu oprávněnou k povinnému dílu, smluvního dědice) a tyto jí to též musí dokázat. Zda je takový úmysl v případě určitého druhu právních jednání zvláště pravděpodobný, a proto ohledně něho může platit domněnka, je prakticky daleko nejvýznamnější otázkou.

Koncepce, která ospravedlnění nároků na vrácení vyvozuje pouze z myšlenky zneužití dispoziční svobody, by však měla mezi jiným následující konsekvence: lze-li osobě, která uskutečňuje dispozici prokázat úmysl znevýhodnění, musí být jeho jednání nezávisle na dalších předpokladech stále odporovatelné. Samotná zvláštní potřeba ochrany odpůrce odpůřčí žaloby (námitky) může být navíc postavena proti nároku na vrácení. Není-li naproti tomu přítomen úmysl poškození, protože např. později dotčený věřitel/oprávněný k povinnému dílu nebyl v rozhodujícím okamžiku přítomen, anebo dlužník byl v omylu ohledně skutečných majetkových poměrů, nemůže nárok na vrácení přicházet v úvahu. Takové řešení by se v mnoha situacích nejevilo adekvátním a muselo by se navíc potýkat s problémem povinnosti prokázat původně existující subjektivní předpoklady skutkové podstaty, a to podstatně později v soudním řízení.

6. Výhody společného řešení a společné kategorie nároků

Podstatná část právní nejistoty, jež je v právních řádech spjata s nároky na vrácení a která se postarala o neúspěch reformních pokusů, vyplývá z nekoordinované existence rozdílných paralelně existujících systémů vrácení. Daruje-li např. manžel svůj veškerý majetek své nové životní partnerce, následně se rozvede a krátce nato zemře s tím, že zanechá předluženou pozůstalost, přicházejí v úvahu nároky na vrácení z hlediska dědického, rodinného a insolvenčního práva.³⁵ Vyrovnat tyto nároky a koordinovat je v souladu s relevantními zájmy, je proto nanejvýš účelné.

Ústředním faktorem mého výzkumu je přitom dalekosáhlá identita zájmů zúčastněných v jednotlivých konstelacích, jichž se nároky na vrácení týkají. Pro obdarovaného ovšem nehraje roli, na základě kterého konkrétního pozdějšího vývoje je právě on povinen vrátit nabytou část majetku. Totéž platí pro vlastníka nadaného dispoziční svobodou. Ten v okamžiku dispozice často nemůže předvídat budoucí vývoj, který vede ke vzniku nároků na vrácení, a ani mu zabránit. Má pouze zájem na tom, aby jím uskutečněná právní jednání zůstala nadále platnými. Tento zájem je ve všech dotčených skutkových

³⁵ Srov. MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 352 an.

základech stejný. Jedině na straně oprávněného jsou v konkrétních případech myslitelné určité rozdíly a tím i nutné právní rozlišování.³⁶

Výhody harmonizace jsou zřejmé. Na základě svého částečně časově neomezeného zpětného působení představuje nárok na vrácení významné nebezpečí pro právní jistotu a existenci mnoha právních jednání. Čím méně přehledná je právní úprava s ohledem na rozdílné nároky na vrácení, tím větší je i právní nejistota. Zejména citlivé jsou dopady nároků na vrácení na bezúplatná plnění. Typickými příjemci takových plnění jsou často obecně prospěšné organizace. Ty mohou podle současného stavu německého práva – avšak i v Anglii a Francii – mít sotva někdy jistotu, že dary, respektive plnění, jež jim byly bezplatně poskytnuty, si mohou bez omezení podržet.³⁷ Kromě toho existuje v případě právního rozdrobení neustálé nebezpečí protikladných či rovněž neoprávněných následků. Dále je nutno zmínit elementární princip spravedlnosti, a to zásadu „stejně skutkové základy posuzovat stejně“. Nároky na vrácení smluvního dědice oprávněného k povinnému dílu, manžela oprávněného k majetkovému vyrovnání nebo věřitele v exekučním řízení se sice týkají velmi rozdílných právních oblastí, avšak základní problém právní úpravy je ve všech těchto oblastech v podstatě stejný a potřebuje již kvůli možné konkurenci nároků určité řešení, které je pokud možno jednotné.

Jak ve vnitřním vyrovnání nároků na vrácení v německém právu, tak též v právním srovnání s anglickým a francouzským právem³⁸ je možné konstatovat, že rozdílné nároky na vrácení lze nakonec sjednotit do jednoho základního principu.³⁹ Tento princip spočívá v tom, že právní řád má k dispozici prostředky k postupnému sjednocování majetkových celků, které by měly sloužit určitým oprávněným osobám. Oprávnění těchto osob spočívá v legitimním právu účasti, které vlastník (držitel) majetku poškodil svými dispozicemi ve prospěch třetích osob.

Právní srovnání ukázalo též, že současná nekoordinovaná paralelita jednotlivých nároků na vrácení s rozdílnými předpoklady a právními následky nespočívá v charakteristikách právních oblastí, jež tyto nároky znají. Ba naopak, problém právní úpravy a zájmy, které je třeba reflektovat, jsou v těchto oblastech identické. Nenutí nás k tomu, abychom různé předpoklady nároků a právních následků předvíдали. Toto zjištění a značné problémy a hodnotové rozpory, které se vyskytují v případě konkurujících nároků na vrácení stejně jako v případě nároků na vrácení s cizím prvkem, vybízí k tomu, aby byly nároky na vrácení upraveny do značné míry jednotně a aby bylo upuštěno od situace, kdy jsou tyto v každé právní oblasti upraveny rozdílným způsobem.

Závěrečné teze

- 1) Regresní nároky představují vlastní samostatnou kategorii nároků.
- 2) Zvláštnost nároků na vrácení spočívá v tom, že žalobce může plně zneplatnit původně platné dispozice, jež disponující osoba (původní majitel) uskutečnila ve prospěch třetí osoby. Mezi žalobcem a třetí osobou neexistují žádné právní vztahy, které by samy o sobě opravňovaly k nároku na vrácení.

³⁶ Srov. podrobně k tomu MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 18 an.

³⁷ K tomu viz např. britské ministerstvo spravedlnosti, *European Commission proposal on succession and wills*, s. 8 an.

³⁸ MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 322–339.

³⁹ Viz k tomu MAGNUS, R. *Der Rückholanspruch*, s. 13 an., 405 an., 463 an.

- 3) Své oprávnění získávají tyto nároky na základě toho, že majetek má být dodatečně udržován v původním stavu ve prospěch těch, kteří na něm mají mít z určitých právních důvodů podíl.
- 4) Nárok na vrácení je účinný nástroj na ochranu majetkových celků v rodinném, dědic-kém a exekučním právu. Znamená vyrovnání zájmů tím, že připouští dispozice vlast-níka až do jeho smrti, rozvodu manželství a insolvence, a teprve dodatečně umožňuje vypořádání. Ve srovnání se zákazem dispozice je méně robustním nástrojem. Umož-ňuje též reflektovat další vývoj v časovém úseku mezi napadeným jednáním na straně jedné a smrtí, rozvodem manželství a insolvencí na straně druhé.
- 5) Žalovaný není v případě nároku na vrácení chráněn, jestliže nabyl bezúplatně nebo nebyl v dobré víře. Důkazem z opaku z toho plyne, že úplatný a poctivý nabyvatel je chráněn vždy. V dobré víře není ten nabyvatel, který znal poškozující úmysl dlužníka, manžela nebo zůstavitele anebo mu tento úmysl na základě okolností musel být znám (tj. jej neznal z hrubé nedbalosti).
- 6) Nabyvatel, který není v dobré víře, by měl být žalován i v případě úplatných právních jednání, a sice ve všech třech zkoumaných oblastech. Strany, jež společně jednaly ke škodě třetí osoby, nelze chránit, a neměly by proto dovozovat ze svého jednání žádné výhody.
- 7) Kritérium intenzivního vlastního zájmu je pro ohraničení přípustných a nepřípus-tných dispozic nevhodné. Mělo by být nahrazeno rozsáhlejším hodnocením zájmů dis-ponujícího vlastníka a zájmů žalobce.
- 8) Dobrověrný nabyvatel si naproti tomu zaslouhuje ochranu o to více, čím déle se spoléhal na existující *status quo*. Jeho nároky by neměly být omezeny žádným časovým limitem.
- 9) Časově neomezené zpětné následky nároku smluvního dědice (§ 2287 BGB) jsou z mno-ha důvodů problematické. Mimo jiné jsou v rozporu s paralelními nároky na vrácení v řadě obdobných situací. Tyto nároky by měly být v budoucnu omezeny prekluzivní lhůtou v délce deseti let.

Clawback Right – Specific Legal Category?

Robert Magnus

Abstract: The term “clawback rights” describes a certain category of rights that, due to retroactive limitations of ownership, allow one party to subsequently render void valid transactions and to reclaim assets that have been dissipated through these transactions. Rights of this kind exist in Insolvency law, Family law, and Succession law. These rights constitute a category of their own which must be distinguished from other categories such as unjustified enrichment or rights in rem.

Key words: clawback right, specific category, reclaim assets, render void valid transactions